

۵ تاجیکستان؛ هیدروپلتیک و افزایش فرصت ملی و منطقه ای

علی رضانی بونش*

مقدمه

تاجیکستان کشوری است محصور در خشکی و فقیر در عین حال دارای منابع طبیعی و معدنی فراوان؛ اما بی توجهی مقامات شوروی سابق به این جمهوری تا قبل از استقلال و جنگ و اختلافات داخلی در کنار فقر و نبود سرمایه‌گذاری در کشور پس از استقلال باعث شده تاجیکستان نتواند جایگاه شایسته‌ای در استفاده از منابع طبیعی خود داشته باشد. در این راستا در چند سال گذشته با بهبود اوضاع اقتصادی این کشور و رشد سرمایه‌گذاری، تاجیکستان اندک اندک قدرت ملی خود را تثبیت کرده و جایگاه منطقه‌ای خود را روز به روز افزایش داده است. این امر در پرتو توجه دولتمردان دوشنبه به فرصت هیدروپلتیک آب و استفاده از آن منابع است. این راهبرد استراتژیک دوشنبه جدا از افزایش رشد اقتصادی در داخل کشور، زمینه‌ی صادرات انرژی را در کشور آماده می‌کند و چه بسا در آینده جایگاه قطب اصلی صادرات انرژی در منطقه را از آن خود سازد. بر این اساس فرض اصلی بحث حاضر چنین تبیین شده که «توجه دولت تاجیکستان به ظرفیت‌های آبی و هیدروپلتیک باعث افزایش قدرت ملی و منطقه‌ای تاجیکستان خواهد شد.»

شرایط اقلیمی

تاجیکستان سرزمینی است کوهستانی در فلات پامیر با بارندگی مناسب و برخورداری از رودهای پرآب. این کشور دارای کوهستان‌های بلند و یخچال‌های طبیعی متعدد است. (۱) در شمال این کشور، دره پست فرغانه وجود دارد و در جنوب کشور نیز دره‌های کافرنهان و وخنش قرار دارند. در واقع شرایط کوهستانی، بارش فراوان و یخچال‌های طبیعی و کوهستان‌های پر برف، شرایط را برای روان شدن

رودهای کوچک و بزرگ فراهم نموده است؛ چنانچه رودهای مهمی چون آمودریا، وخش، کافرنهان و سیردریا در این کشور جاری است یا از آن می‌گذرد. این پتانسیل فوق‌العاده و ویژه‌ی آبی، تاجیکستان را در ردیف کشورهای قرار داده است که از منابع سرشار آبی برخوردارند و از آنجا که در قسمت فرادست رودخانه‌های بزرگ و مشترک قرار دارند، از توان تأثیرگذاری بیشتری برای استفاده از آب‌های رودخانه‌ای برخوردارند.

وضع گذشته کشور

از آنجا که در دوران شوروی، جمهوری سوسیالیستی تاجیکستان یکی از عقب‌مانده‌ترین جمهوری‌های شوروی باقی ماند، طرح‌های اقتصادی و صنعتی در این جمهوری به ندرت به اجرا درآمد و اقتصاد این کشور بطور گسترده‌ای به مسکو وابسته ماند. این شرایط در دوران پس از استقلال از شوروی (۹ سپتامبر ۱۹۹۱) نیز همچنان برای تاجیکستان باقی ماند. علاوه بر آن با خروج تکنسین‌های روسی از کشور مصادف با آغاز جنگ داخلی، اقتصاد ضعیف این کشور وابستگی خود را نخست به روسیه و سپس به ازبکستان افزایش داد. این امر موجب شد عملاً قدرت دولت و امنیت ملی تاجیکستان کاهش یابد و زمینه‌ی فشارهای خارجی از سوی مسکو فراهم شود. (۲) در همین راستا نیز ازبکستان تلاش‌های خود را برای افزایش جایگاه و نفوذ خود در تاجیکستان افزایش وسیعی داد؛ به ویژه اینکه نزدیک ۱۵ درصد ساکنان این جمهوری ازبک هستند و روابط شمال و جنوب تاجیکستان عملاً بدون عبور از ازبکستان ناممکن بود. گذشته از این، دولت تاشکند همواره از سالیان، دهه و دوران شوروی توانسته بود جایگاه خود را به عنوان دولت نخست منطقه‌ای و برتری هژمونی خود را تا حدودی به کشورهای همسایه بقبولاند. جمعیت زیاد ازبکستان در کنار اقتصاد قدرتمندتر دولت، این کشور را یاری می‌کند تا به نوعی مدعی قدرت منطقه‌ای نخست آسیای مرکز باشد. بدین ترتیب پس از سقوط شوروی و استقلال، مشکلات داخلی تاجیکستان پررنگ شد و جنگ داخلی موجب ضعیف ساختارهای سیاسی و اقتصادی شد و این امر زمینه را برای مداخله ازبکستان و روسیه آماده‌تر کرد. در این میان ازبکستان که با انگیزه حمایت از اقلیت ازبک و شهروند تاجیکستان، ورود رسمی و غیررسمی خود را در روند منازعه داخلی تاجیک‌ها آغاز کرد، در ادامه کوشید جایگاه خود را در دوشنبه پابرجا نگهدارد. به گونه‌ای که حتی پس از پایان جنگ داخلی تاجیکستان و امضاء قرارداد صلح تاشکند، تلاش‌هایی را در جهت

حمایت از ناراضیان برقراری صلح انجام می‌داد. علاوه بر آن ازبکستان تاکنون بارها کوشیده است بطور آشکار و نهان در تاجیکستان نفوذ خود را افزایش دهد.

شرایط اقتصادی

جمهوری سوسیالیستی تاجیکستان در زمان شوروی بنا به دلایل متعدد یکی از فقیرترین جمهوری‌های این امپراتوری بود. با این وجود پس از استقلال و آغاز جنگ داخلی در دهه ۱۹۹۰، اقتصاد سوسیالیستی و دولتی این کشور رو به فقر رفت و بسیاری از صنایع و کارخانه‌های این کشور رو به تعطیلی نهاد یا ورشکست شد. جنگ داخلی نیز تأثیرات مخرب خود را بر حیات اقتصادی تاجیکستان داشت و به طور گسترده‌ای تولید ناخالص داخلی کشور را با رشد منفی روبرو کرد؛ به گونه‌ای که موجب مهاجرت بسیاری از شهروندان جمهوری به کشورهای دیگر برای کار شد. (۳) این پدیده در حال حاضر نیز از مشکلات پرنگ این جمهوری باقی مانده است. بنابه آمارهای مختلف، نزدیک به یک تا یک و نیم میلیون از کارگران مهاجر تاجیک در شهرهای جمهوری فدراسیون روسیه و عمدتاً مسکو مشغول به کار هستند و بازگشت درآمد این افراد به تنهایی نزدیک به ۳۰ درصد از تولید ناخالص داخلی این جمهوری را شکل می‌دهد. این معضل از نگاه بسیاری از کارشناسان تاجیک به عنوان یک پاشنه آشیل اقتصادی مطرح بوده است؛ به گونه‌ای که روسیه می‌تواند با استفاده از این ابزار، فشارهای خود را بر دوشنبه افزایش یا در جهت کسب امتیازهای بیشتر بکار گیرد.

پس از پایان جنگ داخلی در کشور اقتصاد تاجیکستان روند رو به پیشرفتی را تجربه کرد و در هزاره سوم، رشد اقتصاد این کشور گاه تا ۱۰ درصد نیز رسید. اما وقوع بحران جهانی اقتصاد موجب کاهش رشد و افزایش بیکاری گسترده در کشور گردیده است. البته امید می‌رود با پایان بحران، رشد اقتصاد این کشور روندی صعودی به خود گیرد.

شرایط آبی و هیدرو پلتیک تاجیکستان

چنانچه گفتیم وجود فلات پامیر و منطقه پر باران و ارتفاعات کوهستانی تاجیکستان باعث شده است تا منابع آبی و رودخانه‌های فراوانی در تاجیکستان وجود داشته باشند؛ به گونه‌ای که در شرایطی که بسیاری از کشورهای آسیای مرکزی در آینده با بحران آبی روبرو خواهند شد، تاجیکستان بنا به وجود منابع رودخانه‌ای و آبی فراوان، همواره در حریم امنیت آبی قرار گرفته است. (۴) این امتیاز باعث خواهد شد یکی از مهمترین بسترهای توسعه اقتصادی کشور یعنی آب، بی‌نیاز از کشورهای همسایه به گونه‌ای گسترده یافت شود. از آنجا که در دوران شوروی توجه ویژه به استفاده از منابع آبی و هیدرو انرژی

تاجیکستان نشده بود، در سال‌های اخیر و پس از پایان جنگ داخلی این کشور، اندک اندک توجه مقامات تاجیک به استفاده از انرژی برق‌آبی با توجه به وجود بسترهای مناسب برای ایجاد سدها و نیروگاه‌های آبی جلب شد. این امر هرچند با مشکلات اقتصادی و مخالفت‌های خارجی همراه بوده و هست، اما تصمیم قاطع مقامات دوشنبه برای خودکفایی در انرژی مورد نیاز کشور و رفع وابستگی به گاز ازبکستان موجب شد تلاش‌های دولت امامعلی رحمان به استفاده از آب به عنوان اهرم هیدروپلیتیک در معادلات منطقه‌ای و بین‌المللی معطوف گردد. در این راستا معادله‌ی اسلحه‌ی آب به مثابه گاز، مورد توجه دوشنبه قرار گرفت. معادله‌ای که در دهه اخیر ازبکستان بارها تلاش کرده است تا با استفاده از صادرات گاز خود به تاجیکستان، فشارهای خود را بر مقامات دوشنبه افزایش داده و از این راه در جهت اهداف منطقه‌ای خود حرکت کند.

دولت تاجیکستان با توجه به روده‌های داخلی خود همچون وخش و کافرنهان و روده‌های بین‌المللی همچون آمودریا و سیردریا تلاش می‌کند تا با برنامه‌ریزی به منظور استفاده از منابع آبی خود، در راستای تولید انرژی برق‌آبی استفاده کند و از این راه هیدروپلیتیک قدرت را در ساختار منطقه آسیای مرکزی تا اندازه‌ای به نفع خود تغییر دهد. توجه دوشنبه به بازسازی نیروگاه‌های قدیمی خود با کمک دولت‌های خارجی با استفاده از منابع مالی آنان، در کنار احداث سدها و نیروگاه‌های برق‌آبی مختلف از جمله «سنگ توده ۱»، «سنگ توده ۲» و طرح سدها و نیروگاه‌های بزرگی همچون «راغون» موجب خواهد شد تاجیکستان به عنوان صادرکننده بزرگ انرژی در منطقه مطرح شود. در این راستا استراتژیست‌های دوشنبه با وقوف بر کاربرد اسلحه آب در دهه آینده بواسطه‌ی بحران بی‌آبی جهانی، از هم اکنون بر بکارگیری این اسلحه در معادلات قدرت و افزایش سود اقتصادی تاکید دارند.

دیپلماسی هیدروپلیتیک دوشنبه در راه بکارگیری از ظرفیت‌های آبی خود از چند سال قبل فعال شده است و با مساعدت مسکو، تهران، واشنگتن، دهلی‌نو، اسلام‌آباد و... کوشیده است در جهت نیل به اهداف خود حرکت کند. (۶) دوشنبه با کمک روس‌ها توانست در سال‌های گذشته فاز یک نیروگاه سنگ توده ۱ را به بهره‌برداری رساند. همچنین در آخرین سفر مدویدف به دوشنبه نیز فازهای دیگر این نیروگاه به بهره‌برداری رسید. (۷) نیروگاه ۸۰۰ میلیون دلاری سنگ توده ۱ با سرمایه‌گذاری مسکو به بهره‌برداری رسید؛ به گونه‌ای که روسیه در قبال فروش برق این نیروگاه از طرف تاجیک پول دریافت خواهد کرد. با این وجود تاجیکستان گام‌های زیادی را برای افتتاح و بهره‌برداری این نیروگاه به خودکفایی انرژی برداشته است. به گونه‌ای که اکنون گاز ازبکستان و سلاح گازی تاشکند همانند گذشته

نمی‌تواند اهرمی در جهت فشار بر دوشنبه استفاده شود. گذشته از این با بهره‌برداری نیروگاه سنگ توده ۲ که اکنون با کمک ایران در حال ساخت است، تاجیکستان به مرزهای خودکفایی انرژی نزدیک‌تر می‌شود. همچنین اکنون طرح نیروگاه راغون و توجه به کنسرسیومی برای ساخت آن از طرف کشورهای همچون روسیه، هند و آمریکا در حال بررسی است. (۸) چنانچه این نیروگاه نیز به بهره‌برداری برسد، امکان صادرات گسترده برق به کشورهای آسیای مرکزی و آسیای جنوبی فراهم خواهد شد و دیپلماسی انرژی دوشنبه فعال‌تر خواهد شد.

سیاست هوشمندانه مقامات تاجیکستان در راستای بهره‌برداری از منابع آبی و هیدروپلتیک خود در معادلات منطقه‌ای، هر چند با مخالفت‌های پی در پی از بکستان روبرو شده است، (۹) اما استدلال‌های مقامات تاجیک در مورد نیاز اقتصادی به انجام پروژه‌های برق‌آبی و استفاده‌ی مناسب از منابع آبی موجب شده است تا حدی از فشارهای تاشکند بر این کشور کاسته شود. دولتمردان از بکستان بارها با استفاده از سیاست‌هایی همچون اعمال نفوذ، فشار، تهدید و حتی تهدیدهای نظامی کوشیده‌اند تاجیکستان را از ادامه انجام پروژه‌های برق‌آبی باز دارند. از آنجا که از بکستان وابستگی زیادی به آب‌های ورودی رودخانه‌های سرچشمه گرفته از تاجیکستان و قرقیزستان دارد، کوشیده است با ایفای نقش قدرت برتر منطقه‌ای، بخش زیادی از آب رودخانه‌های آمودریا و سیردریا را به خود اختصاص دهد؛ امری که تاکنون نیز ادامه داشته است. این امر زمانی اهمیت می‌یابد که دریاییم کشتزارهای پنبه از بکستان نیاز زیادی به آب‌های ورودی از تاجیکستان و قرقیزستان داشته و دارد و پنبه به عنوان یکی از محصولات مهم صادراتی و استراتژیک از بکستان می‌تواند در معرض خطر قرار گیرد. علاوه بر آن از بکستان هراس دارد که گلوگاه آبی این کشور در دستان تاجیک‌ها قرار گیرد. تاجیک‌هایی که با افزایش قدرت ملی و منطقه‌ای روبرو هستند و بیم آن می‌رود که با تحریک اقلیت تاجیک و فارسی‌زبان داخل از بکستان، مقامات دوشنبه بکوشند از آن به عنوان اهرمی بر ضد سیاست‌های تاشکند استفاده کنند و از سوی دیگر قدرت منطقه‌ای از بکستان را به چالش بکشند.

از این رو طی ماه‌های گذشته با برگزاری اجلاس چهارجانبه‌ی دوشنبه با شرکت رهبران روسیه، تاجیکستان، افغانستان و پاکستان، نگاه‌ها به سیاست دوشنبه در زمینه انرژی معطوف شد. سیاست دولت رحمان بر بکارگیری شریک‌های منطقه‌ای در این اجلاس نمود عینی یافت؛ به گونه‌ای که بیانیه پایانی اجلاس از بانک جهانی می‌خواهد تا به طرح‌های اقتصادی منطقه‌ای کمک کند. (۱۰) این درخواست به نوعی اشاره به طرح‌های عظیم اقتصادی و آبی تاجیکستان در عرصه هیدروانرژی دارد؛ به گونه‌ای که می‌تواند این کشور را در صدر جایگاه صدور انرژی برق منطقه قرار دهد. همزمان با اجلاس چهارجانبه،

نیروگاه سنگ توده ۱ توسط رهبران روس و تاجیک افتتاح شد که از نگاه بسیاری به نوعی همکاری روسیه در حمایت از پروژه‌های انرژی تاجیکستان تلقی می‌شود. جدا از این دوشنبه از سال‌های پیش بویژه در چند سال اخیر کوشیده است تا با طرح‌هایی همچون انتقال انرژی برق خود به پاکستان، افغانستان و ایران، جایگاه منطقه‌ای خود را بهبود بخشد. چنانچه در این زمینه دولت‌های افغانستان و پاکستان نیز از این روند حمایت کرده‌اند؛ به ویژه اینکه اکنون افغانستان دوران بازسازی پس از چند دهه جنگ به سر می‌برد و طرح انتقال انرژی از تاجیکستان به کابل اکنون مورد نظر محافل داخلی افغانستان است. به‌ویژه اینکه مرز طولانی دو کشور توسط رودخانه آمودریا از هم جدا می‌شود که پتانسیل اجرای طرح‌های مشترک انرژی آبی را در خود نهفته دارد. در این راستا مقامات سازمان ملل نیز همچون مقامات برنامه توسعه سازمان ملل از مشارکت افغانستان در طرح‌های انرژی تاجیکستان حمایت می‌کنند. طرح‌هایی که در راستای استراتژی ملی رشد تاجیکستان قرار داشته و بر ایجاد شبکه بزرگی از نیروگاه‌های کوچک و متوسط برق‌آبی در کشور تأکید دارد.

بانک توسعه آسیا و بانک توسعه اسلامی در کنار صندوق بین‌المللی پول از نهادهایی هستند که در چند سال گذشته دولتمردان تاجیکستان با مذاکره با آنها کوشیده‌اند نظر آنان را در راستای اعطای وام بر سرمایه‌گذاری در بخش انرژی این کشور معطوف کنند. (۱۱) در این راستا یکی از مقامات بانک توسعه اسلامی به این کشور سفر کرد و بانک توسعه آسیا نیز ۷۴ میلیون دلار وام به تاجیکستان اختصاص داد. علاوه بر این، تاجیکستان در نظر دارد کشورهای منطقه و قدرت‌های اروپایی و آمریکا را به حمایت از طرح‌های انرژی خود جلب کند؛ چنانچه با سفر اخیر رئیس جمهور هند به این کشور، گفتگو‌هایی در خصوص سرمایه‌گذاری هند در مقوله‌های انرژی و خطوط انتقال برق تا مرز افغانستان انجام شد.

نتیجه‌گیری

بی‌گمان آگاهی تاجیکستان از پتانسیل‌های آبی و هیدروپولیتیک خود، راه این کشور را در جهت استواری ثبات داخلی و افزایش قدرت داخلی هموارتر می‌کند و دورنمای توسعه اقتصادی، سیاسی و چند بعدی کشور محصور در آسیای مرکزی را روشن‌تر می‌نماید. در این راستا هرچند سیاست‌های توسعه‌ای و انرژی تاجیکستان با مخالفت‌های جدی دولت ازبکستان روبرو بوده است، اما مقامات دوشنبه تا حدود زیادی توانسته‌اند با کمک و یارگیری منطقه‌ای و جهانی، حمایت کشورها را در جهت گسترش و استفاده از پتانسیل‌های آبی خود بسیج کنند. این امر با افزایش سرمایه‌گذاری در مقوله انرژی آبی این

کشور همراه خواهد بود و در پی آن توسعه اقتصادی کشور را شتاب خواهد بخشید و به صادرات برق خواهد انجامید. امری که در بلند مدت تاجیکستان را قطب اصلی صادرات برق و انرژی منطقه خواهد کرد. ایم اتفاق از یک سو وابستگی تاجیکستان را به کشورهای منطقه و قدرت‌های بزرگ کاهش خواهد داد و از سوی دیگر قدرت چانه‌زنی این کشور را در حل مشکلات و اختلافات خود با کشورهای دیگر افزایش می‌دهد؛ چرا که گسترش قدرت ملی هر کشوری در چارچوب کشوری و ملی، افزایش قدرت منطقه‌ای و دیپلماتیک آن کشور را فراهم خواهد آورد و به جایگاه قابل احترامی خواهد رساند.

* عضو شورای نویسندگان موسسه مطالعات ایران و اوراسیا (ایراس)

منابع:

1. www.wikipedia.fa.com

۲. بنگرید به کتاب سبز تاجیکستان، انتشارت وزارت امور خارجه، تهران ۱۳۸۲، فصل اول و دوم همان

3. www.Farsnews/newtext/nn8806040866

4. www.Irna.ir/view/fullstory/newsid6119828

5. www.Irna.ir/view/fullstory/newsid610133

6. www.Irna.ir/view/fullstory/newsid611595

7. www.Farsnews/newtext/nn8896171818

8. www.Farsnews/newtext/nn8806199866

9. www.Irna.ir/view/fullstory/newsid611351

10. www.Irna.ir/view/fullstory/newsid6608528

11. www.Irna.ir/view/fullstory/newsid6619828

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی